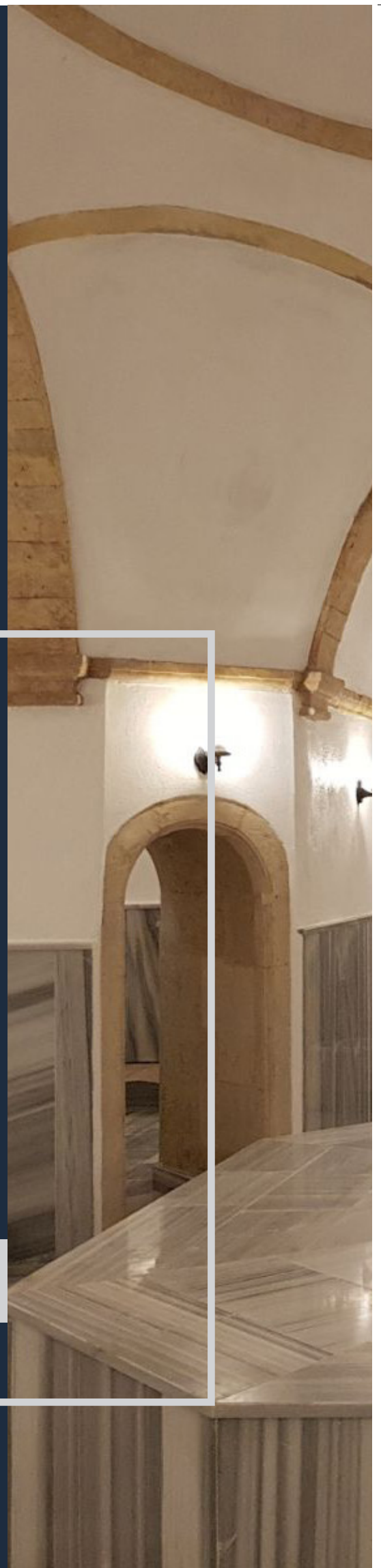

Ünye İlçesi Saray Hamamı Restorasyonu Değerlendirmesi

Dr. Ali SARIALIOĞLU

Ünye İlçesi Saray Hamamı Restorasyonu Değerlendirmesi*

Assessment of Ünye Palace Bath Restoration Works

Ali SARIALIOĞLU**

Özet

Tarih boyunca insanların bireysel temizlik ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkan hamam yapılarının mimarisi, Roma, Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde farklı kültür ve inanç sistemlerine bağlı olarak biçimlenmiştir. Bunun yanı sıra hamamın yapıldığı sosyo-kültürel yapının, hamam mimarisinin şekillenmesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bölgesel çalışmalara bakıldığında Selçuklu ve Osmanlı hamamlarında yapım tekniği bakımından büyük farklılıklar bulunmamaktadır.

Genel anlamda incelendiğinde Türk hamamlarının; soyunmalık, aralık, soğukluk (ılıkılık), sıcaklık, su deposu, külhan ve cehennemlik bölümlerinden oluştuğu anlaşılmakta olup bölgesel çalışmalardan elde edilen verilere göre gerek malzeme kaynağı gerekse iklimsel nedenlerden ötürü hamam yapılarının yapım tekniğinin değişebildiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle tarihi hamam yapıları üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarda iklimsel etmenlerin, doğal yapı malzemesi kaynaklarının ve geleneksel yapım yöntemlerinin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

Zengin tarihi kültürel mirasa sahip olan Ordu ilinde, şehir merkezi haricinde tarihi yapılar çok korunamamış olup son yıllarda yapılan kamu yatırımlarıyla ihmal edilmiş bu tarihi yapılar, çeşitli yöntemlerle restore edilerek yeniden kent hayatına kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçlarla yapılan bilimsel araştırmalar ve devlet destekli projelerle Ordu ilindeki tarihi yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmiştir.

Medeniyetimizde ayrı bir önemi olan hamam yapıları, Karadeniz Bölgesi'nde gerek konum gerek iklim gerekse sosyo-kültürel anlamda ayrı bir takım özellikler gösterirler. Roma, Bizans, Selçuklu ya da Osmanlı mimarisi plan, mimari tertip ve süsleme bir benzerlik taşımamakla birlikte yöresel yapı malzemelerinin ve geleneksel yapım teknolojisinin getirdiği zorunluluk gereği ortak bazı plan tipleri ve özellikleri görülebilmektedir. Bu bakımdan Ordu ili Ünye ilçesindeki Tarihi Saray Hamamı'nın Restorasyonu; etüt, plan, proje ve uygulama aşamaları açısından bölgede yapılan benzer çalışmalara rehber olabilecek şekilde bilimsel teknik ve yöntemler dikkate alınarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Yapılar, Hamam, Harç, Restorasyon, Koruma, Onarım

Abstract

The architecture of the Turkish bath buildings, which emerged as a solution for the individual cleaning needs of people, was shaped depending on different culture and belief systems in the Roman, Seljuk, Anatolian Principalities and Ottoman Periods. It is understood that the socio-cultural structure also played an important role in the development of the bath architecture. Considering the regional studies, there are no big differences between the construction techniques of Seljuk and Ottoman baths. When examined in general terms, It is understood that Turkish baths consist of dressing room, aralık (a passage), coldroom, hot room, water tank, furnace and cehennemlik (literally means hell, a hot water circulation system) sections, and according to the data obtained from regional studies, it has been observed that the construction technique of bath structures may change due to both material and climate. For this reason, climatic factors, natural building material sources and traditional construction methods should be carefully examined in scientific studies on historical Turkish bath buildings.

In Ordu city, which has a rich historical and cultural heritage, historical buildings have not been well preserved except the ones in city center nevertheless, by means of recent public investments, these neglected structures were restored through various methods and an effort was made to embed them into the urban life. It is aimed to protect the historical buildings in Ordu and to transfer them to future generations by scientific researches and state sponsored projects for these purposes. Turkish Bath structures, which have a special importance in our civilization, display a number of different characteristics in the Black Sea region in terms of location, climate and socio-cultural context. Although Roman, Byzantine, Seljuk or Ottoman architecture does not have a similarity in plan, architectural arrangement and decoration, as a result of the necessities imposed by local construction materials and traditional technologies some common plan types and features can be seen. In this respect, the restoration of the Turkish bath in historical palace in Ünye district of Ordu province was carried out by considering scientific techniques and methods that can guide similar studies in the region in terms of prestudy, plan, project and implementation stages.

Key Words: Historical Buildings, Bath, Mortar, Conservation, Repair, Restoration

* Geliş Tarihi: 20.02.2021 - Kabul Tarihi: 31.03.2021

** Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Samsun Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Samsun/Türkiye, alisaralsarialioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0374-7615

Giriş

Zengin tarihi kültürel mirasa sahip olan Ordu ili Ünye ilçesinde son yıllarda yapılan kamu yatırımlarıyla, ihmal edilmiş tarihi yapılar çeşitli yapım teknikleriyle restore edilerek yeniden kent hayatına kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların bir örneği olan Tarihi Saray Hamamı'nın Restorasyonu; etüd, plan, proje ve uygulama aşamaları güncel bilimsel teknik ve yöntemler dikkate alınarak yapılmıştır.

Söz konusu tarihi Hamam'ın proje çalışmalarında incelenen bölgesel çalışmalarda Selçuklu ve Osmanlı hamamlarında yapım tekniği bakımından büyük farklılıklar bulunmadığı genel anlamda Türk hamamlarının; soyunmalık, aralık, soğukluk (ılıkılık), sıcaklık, su deposu, külhan ve cehennemlik bölümlerinden oluştuğu anlaşılmış, yapım tekniği açısından ise gerek malzeme kaynağı gerekse iklimsel nedenlerden ötürü hamam yapılarının farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle tarihi hamam yapıları üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarda iklimsel etmenlerin, doğal yapı malzemesi kaynaklarının ve geleneksel yapım yöntemlerinin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

1. Tarihi Hamam'ın Konumu ve Tarihçesi

Tarihi Ünye Saray Hamamı, Ordu ili, Ünye ilçesi, Çamurlu Mahallesi, 219 ada, 29 parsel üzerinde yer almaktadır. Ünye Saray Hamamı tarihi yapısının konumunu belirten harita Şekil 1'de gösterilmektedir.

Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde yapılan incelemelere göre (Ordu ili, Ünye ilçesi Saray Hamam'a ait 52.10/69 numaralı dosya); Ordu ili, Ünye ilçesi, Çamurlu Mahallesi, 219 ada, 29 parselde bulunan tarihi yapının, 1808 yılında inşa edilen Süleyman Paşa Sarayı'nın müstemilatı olarak kullanıldığı bilinmekte olup yapımı 1808 yılı öncesine tarihlendirilmektedir. Ünye'de Paşalar olarak anılan bu varislerin bir kısmı, Nuri Paşa'nın kızı Fethiye Hanım sülalesine mensup olmasının yanında Kültür Bakanlığı Hamam'ı 2012 yılında kamulaştırarak devlet bünyesine kazandırmıştır. Samsun Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 24.06.1983 tarih ve A-4387 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

2. Tarihi Hamam'ın Mimari Özellikleri

Selçuklu ve Osmanlı hamamlarında yapım tekniği bakımından büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Genel anlamda incelendiğinde Türk hamamlarının; soyunmalık, aralık, soğukluk (ılıkılık), sıcaklık, su deposu, külhan ve cehennemlik bölümlerinden oluştuğu bilinmektedir.

2.1. Plan Özellikleri

Geleneksel Türk hamamlarında, gerek Osmanlı gerekse Selçuklu hamam yapıları, plan tipleri açısından değerlendirilirken; haçvari dört eyvanlı köşe halvet hücreli tip, yıldızvari bir sıcaklıktan oluşan tip, kare bir sıcaklık etrafına sıralanan halvet hücreli tip, çok kubbeli sıcaklık tip, ortası kubbeli, enine sıcaklık, çifte halvetli tip ve soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip olmak üzere 6 tip plan çeşidi elde edilebilir (Eyice, 1960: s.99-120).

Ünye Saray Hamamı'nın, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde en çok görülen "haçvari dört eyvanlı köşe halvet hücreli tipte" inşa edilen doğudaki eyvanı kapatılarak ılıkılık bölümü olarak hizmet vermesi sağlanmıştır. Buna bağlı olarak da Hamam'ın sıcaklık bölümü üzeri kubbeli olup ortada sekizgen mermer bir göbek taşı ile klasik Osmanlı hamam sıcaklık bölümü özelliği göstermektedir (Ataman ve Tomar, 2014). Sıcaklığın köşelerinde yer alan halvetlere kemerli kapılardan girilmektedir (Şekil 2).

Soyunmalık: Hamam'ın girişinde ziyaretçilerin elbiselerinin çıkarılıp yıkandığı, dinlenme yeri olarak kullanılan hamam planında yıkanma bölümüne geçilmeden önce hazırlanan yerdir.

Aralık: Soyunmalık ve soğukluk arasındaki geçiş mekânı olup tıraşlık ve hela gibi birimleri bünyesinde ihtiva edebilir. Ani Menüçehr Hamamı, aralık mekânına sahip Anadolu'daki ilk hamam örneğidir (Balkan, 1970: s. 48). Aralık mekânı 15. yüzyıldan sonra Osmanlı mimarisi içerisinde ortadan kalkmaya başlamış ve buhar kontrol görevi soğukluk (ılıkılık) kapıları üzerindeki buhar bacalarına verilmiştir.

Soğukluk (ılıkılık): Sıcaklık mekânına hazırlanmak amacıyla oluşturulmuş bir bölümdür. Bu mekâna ılıkılık da denilebilmektedir. Soğukluk kısımlarının yer yer büyük tutulması ve seki düzenlemelerinin görülmesi, bu kısımların iklim şartlarının sertleştiği durumlarda, soyunmalık olarak da kullanıldığını düşündürmektedir.

Sıcaklık: Yıkanma işleminin gerçekleştiği, ortasında umumiyetle bir göbek taşı ve göbek taşının etrafında şekillenmiş mekânlardan oluşmaktadır. Sıcaklık mekânının bir başka önemi de hamamları plan tipi bakımından değerlendirirken bu birimin esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Sıcaklığın mekânsal düzeni ve plan tipi değişkendir.

Su Deposu: Sıcaklığa yakın bir yere, genellikle yanı ya da arkasına yerleştirilen, dikdörtgen bir mekândan oluşan, ortasında kazanı bulunan ve genellikle üzeri tonoz ile örtülü olan mekândır.

Külhan: Su deposunun gerisinde bulunan ve ölçüleri su deposuna hemen hemen eşit olan, üzeri tonoz ya da düz dam örtü ile örtülü olabilen, su deposundaki suyun ısınması için odunların yakıldığı mekândır.

Isıtma ve Su Sistemi: Civardaki bir su kaynağından, pişmiş topraktan yapılmış künkler ile hamama getirilen su, “maslak” ya da “maskem” denilen bir dağıtım sistemi vasıtasıyla hamamın su deposuna boşaltılır. Külhanın yakılmasıyla kazanın ısıttığı su, hamamın sıcak su ihtiyacını karşıladığı gibi yanan ateşin dumanı da sıcaklık kısmının altındaki cehennemlikte dolaşıp zemini ısıttıktan sonra, beden duvarları içerisinde yerleştirilen tütekliliklerden tahliye edilir. Bu şekilde beden duvarları da ısıtılmış olur (Ünal vd., 2007: s.109-164).

2.2. Cephe Özellikleri

19. yüzyılın başlarına tarihlendirilen yapı; günümüze özgün mimari üslup özelliğiyle ulaşılmış olmasına rağmen yapının dış cephelerine bakıldığında iki farklı mimari üslup özelliği gösterir. Doğu ve batı mekânlardan görülen bu üslup farklılığı, hamam mimarisinde soyunmalık tabiri verdiğimiz camekânlı bölümde yakın dönemlerde yapılan ve aslına uygun olmayan müdahalelerle plan ve mimari özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir (Şekil 3, Şekil 4).

2.3. Süsleme ve Aydınlatma

Hamamlar doğrudan belirli bir amaca hizmet ettikleri ve yapılış amaçlarında siyasi kaygılar taşımadıkları için, süsleme bakımından genelde yalın yapılarıdır. Hamamlarda süs unsurları daha çok iç kısımda kubbe, kubbe geçişleri, tonozlar, duvarlar, şadırvanlar, havuzlar ve kurnalarda görülmektedir (Şekil 5, Şekil 6). Tarihi Türk hamamlarındaki süslemeler; taş-mermer, sıva, çini, baskı ve kalem işi boyama olarak dört gruba ayrılabilir.

Tarihi Hamam süsleme bakımından incelendiğinde: Soyunmalık, güney kapısı ve sıcaklık bölümü kubbe geçişlerinde madalyon içerisinde geometrik kompozisyonlara; aralık bölümüne girişteki kapı silmesinde; bitki desenlerine ve kubbe ile eyvan eteklerinde kademeli iç ve dış bükey silmelere yer verildiği görülür. Ayrıca halvet ve eyvandaki orijinal taş kurnalardaki bitkisel şekiller oldukça dikkat çeken yöresel özellikler göstermektedirler. Tarihi yapının geneli incelendiğinde süsleme unsurunun ikinci planda tutulduğu, mekânın işlevinin süsleme unsurundan ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Türk hamamlarında aydınlatma tabii ve suni olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Soyunmalık mekânında aydınlatma işlemi çoğunlukla aydınlık feneri vasıtasıyla olurken, 16. yüzyıldan sonra kubbe ve duvarlara pencere açılması yaygınlaşmıştır. Sıcaklık ve soğukluk mekânlarında ise aydınlatma, kubbede bulunan ve ışık gözü denen deliklerle sağlanmaktadır. Bu tabii aydınlatma yöntemleri dışında, güneş ışığının olmadığı vakitlerde hamamı aydınlatmak için, hamamlardaki nişlere veya sehpa üzerlerine konan kandillerin kullanıldığı da bilinmektedir (Önge, 1978: s. 121-136).

3. Restorasyon Öncesi Durumu ve Bozulmalar

Yapıda zaman içerisinde oluşmuş sorunlar; mimari, yapısal ve malzeme sorunları olmak üzere üç ana grupta toplanabilir (Samsun KVKBM-A-52.10/69):

3.1. Mimari Bozulmalar

Tarihi Hamam’ın kullanıcıları tarafından oluşturulan niteliksiz ekler ve yapı çevresinde yapıya zarar verebilecek oluşumlar incelenmiştir. Tarihi Hamam’ın genel olarak özgün dokusunun soyunmalık bölümü dışında koruduğu anlaşılmaktadır. Soyunmalık bölümünde yapılan aslına uygun olmayan müdahaleler neticesinde bu bölüm özgünlüğünü kaybetmiştir. Yapının dış cephelerine bakıldığında, doğudaki soyunmalık bölümünün farklı bir taş malzeme ile yapıldığı ve mimari üslup bakımından da Hamam’ın diğer bölümleri ile uyuşmadığı görülmektedir (Şekil 7).

1982 yılına kadar aktif olarak kullanılan Hamam, bu tarihten sonra kullanılmadığı için iklimsel etkenler ve bakımsızlığa bağlı olarak büyük ölçüde zarar görmüştür. Soyunmalık olarak belirtilen üç bölümün üzerindeki örtü tamamen yok olmuş; diğer bölümlerin üzerinde de zaman ve atmosferik koşullar nedeniyle yoğun bir bitki ve toprak katmanı ile nemlenmeye bağlı iç duvar yüzeylerinde kaygan doku oluşmuştur. Sağlam kalan örtü sisteminde ise kubbe ve tonozlarda ciddi anlamda doku kayıpları meydana gelmiştir (Şekil 7). Soyunmalık kısmındaki bir bölümden üst örtünün olduğuna dair ipucu oluşturacak detaylara rastlanmıştır. Orijinal filgözü ışıklıklardan geriye yalnızca harcın içinde kalan bölümlerden çıkarılan küçük parçalar kalmıştır.

Kırılan göbektasından kontrol edilen cehennemlik bölümü kısmen görülebilmisse de bu gözlemden büyük ölçüde orijinal dokusunu koruduğu anlaşılmıştır (Şekil 9 ve Şekil 10).

3.2. Yapısal Bozulmalar

Tarihi yapıda zaman içerisinde oluşmuş bozulmalar, taşıma gücü kayıpları, yok olmalar ve yıkılmalar olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak yapıda meydana gelen yapısal çatlaklar; aşırı ve devamlı yükleme, ısısal genleşmeler, nem miktarının değişimi, trafik etkisi, makinelerden doğan şiddetli titreşimler, korozyon, sülfat etkisi, çiçeklenme, donma-çözülme, yangın, rötne, zemin oturmaları, deprem vb. nedenlerden oluşmaktadır. Tarihi Hamam yapısında gözle görülür bir etki olarak sıcaklık mekânının duvarlarında bitki köklerinin neden olduğu düzensiz oturmalarla kaynaklı çatlaklar ve sokak cephesindeki kapı-pencere ve duvar yüzeylerinde düşey sapmalar meydana gelmiştir.

Dış beden duvarlarını oluşturan moloz taş örgülerde derzler ya boşalmış ya da muhdes onarımlarda çimento katkılı malzeme ile takviye edilmişlerdir.

Ön yol cephesindeki giriş kapısı ve pencereler statik açıdan tehlike yarattığından destekle koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Tüm bu oluşumların dışında bilinçsiz müdahalelerle Hamam yapısı orijinal formundan uzaklaşmıştır. Soyunmalık olarak belirtilen bölümdeki betonarme kirişler, tuğla örgü çimento sıvalı kolonlar, soyunmalık bölümündeki alçak duvarlar, ılıklik bölümündeki temizlenme kabinleri, merdivenler, su deposunun üzerindeki çimento sıvalı tuğla örgülü ek su deposu, güneydoğu cephesinde ve kubbelerdeki taş örgü üzerindeki çimento katkılı sıvalar, iç mekândaki mozaik ve şap döşeme kaplamaları, sekiler, mozaik kurna taşları yapının orijinalliğini bozan muhdes eklerdir (Şekil 8). Cehennemlik bölümünün ise büyük ölçüde orijinal dokusunu koruduğu anlaşılmıştır (Şekil 9).

3.3. Malzeme Bozulmaları

Zaman ve çeşitli atmosferik koşullar nedeniyle ve de yapının bakımsızlığına bağlı olarak ince yonu taşı, söve ve silmelerde meydana gelen doku kayıpları, yapının zemin kısımlarında duvarlarda nem tahribatı sonucu oluşan bozulmalar, cephe duvar yüzeylerinde oluşan sıva ve boya çatlakları, çatı örtüsündeki bozulma ve doku kayıplarının neden olduğu nemlenme-yosunlanma, bitki kökleri bu grupta değerlendirilebilir. Yine zamana bağlı özellikle üst örtüsü açık olan soyunmalık bölümünde oluşan toprak dolgu ve özellikle taş malzeme yüzeylerinde oluşan doku kayıpları da ele alınmaktadır.

Doğudaki dikdörtgen planlı soyunmalık bölümünün Hamam'a sonradan ilave edildiği, daha sonraki bir dönemde de günümüzdeki betonarme ve tuğla kolon-kirişli bir ilavenin yapıldığı anlaşılmıştır. Yapının bu bölümünde cephedeki dilatasyon hatalarının kullanılan farklı malzemelerden oluştuğu anlaşılmıştır.

4. Tarihi Hamam Yapısında Malzeme İncelemesi ve Analizleri

Yapıyı oluşturan taşıyıcı sistemler moloz taştan inşa edilmiştir. Yöresel taş malzemeler Hamam'ın ana yapı malzemesidir. Hamam mimarisi iç mekânlarında sıkça karşımıza çıkan mermer malzeme Saray Hamamı'nda kullanılmamış onun yerine taş malzemeye yer verildiği görülmüştür. Tuğla malzemeler ile Hamam'ın örtü sistemlerinde tonoz ve kubbelerdeki ılıkliklar dışında cehennemlik bölümündeki ayakların bazılarında da bu malzemeye yer verildiği görülmektedir. Hamam'ın günümüze ulaşan bölümlerinden hareketle bu

malzemelerin kullanıldığı görülmekle beraber soyunmalık bölümünde muhtemelen ahşap malzemenin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yapının son dönemlerdeki bilinçsiz müdahalelerinde de betonarme ve çimento malzemeye özellikle soyunmalık bölümünde yer verildiği görülmektedir. Yapının bölümlerine göre kullanılan yapı malzemeleri aşağıdaki gibidir (Ataman ve Tomar, 2014).

İnce yonu taş: Muhdes soyunmalık pencere-kapı söveleri, aralık-ılıklik- sıcaklik-halvet kapıları, kurnalar, tüm döşemeler, göbek taşı, tüm sekiler (mozaik altı), aralık-ılıklik bölümü oturakları, tıraşlıktaki hela döşemeleri, duvar silmeleri, kemerler, çatı dış silmesi, muhdes soyunmalık girişindeki merdivenler-döşeme, cehennemlik direkleri.

Kaba yonu / sıralı moloz taş: Sıcaklik-halvet kubbeleri ve eyvan-ılıklik- aralık-tıraşlık-hela tonozları, muhdes soyunmalık cephe hariç tüm dış duvarları.

Moloz taş: Muhdes soyunmalık iç-dış cephe duvarları, ılıklikteki tuğla duvarlar-muhdes soyunmalık duvarları hariç tüm iç cephe duvarları.

Demirli beton: Muhdes soyunmalık bölümündeki kolon, kirişler, kuzeydoğu köşesindeki seki.

Tuğla: Muhdes soyunmalık bölümündeki kolonlar, ara bölmeler, ılıklik bölümündeki hela bölmeleri, çatıdaki muhdes su deposu, cehennemlik direkleri.

Pişmiş toprak: Sıcaklik-halvet-eyvan-aralık-tıraşlık-helâdaki kubbe ve tonoz ılıklikleri künk borular.

Ahşap: Muhdes soyunmalık bölümündeki bölmelerdeki camekân kalıntıları.

Demir: Muhdes soyunmalık bölümündeki muhdes pencere doğramaları-orijinal parmaklıklar.

Briket: Muhdes soyunmalık bölümündeki sekiler.

Mozaik: Sıcaklik-halvet-eyvan döşemeleri ve sekilerin kaplamaları, masif kurnalar.

Şap: Sıcaklik-halvet-eyvan döşemeleri, ılıklik, tıraşlık, aralık ve soyunmalığın bir bölümü.

Kireç harçlı sıva: Muhdes olarak eklenen ılıklikteki yıkanma bölümlerinin ince duvarları, muhdes soyunmalık iç duvarları, hariç tüm iç duvarlar, kubbelerin iç ve dış kısımları.

Çimento harçlı sıva: Muhdes olarak eklenen soyunmalık bölümündeki giriş-kolonlar-duvarlar, muhdes soyunmalık bölümü dış cephe, pencere iç denizlikleri, ara bölme camekân denizlikleri, ılıklikteki yıkanma bölümlerindeki ince tuğla duvarlar, güneydoğu dış cephesi, çatıdaki muhdes su deposu, kubbe dışlarında ikinci bir katman.

Ordu ili, Ünye ilçesi, Çamurlu Mahallesi, 219 Ada, 29 parselde (Ünye Saray Hamamı) bulunan yapıda yapılan deneysel çalışmalar Kaya Mühendislik Zemin-Yapı Malzemeleri Laboratuvarı'nda yapılmıştır (Birinci, 2014).

Ünye Saray Hamamı'na ait yapısal malzemelerden sıva/derz harcını oluşturan örnekler (Şekil 11)'deki planda gösterilen bölgelerden alınıp (Şekil 12 ve Şekil 13) önce görsel olarak değerlendirilmiş, fotoğraflanarak belgelenmiş, gruplandırılmış ve analiz edilmek üzere kodlanmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2).

ÜSH-S1: Açık pembe renkte, yumuşak dokulu, kısmen gözenekli, ince agregalı sıva tabakasıdır. Elde kolayca ufalanabilir durumdadır.

ÜSH-S2: Gri renkte, yumuşak dokulu, kısmen gözenekli, ince agregalı sıva tabakasıdır. Sert bir kumtaşı kadar sağlam durumdadır.

ÜSH-S3: Pembe ve gri renkte, yumuşak dokulu, kısmen gözenekli, ince agregalı sıva tabakasıdır. Sert bir kumtaşı kadar sağlam durumdadır.

ÜSH-S4: Gri renkte, yumuşak dokulu, kısmen gözenekli, ince agregalı sıva tabakasıdır. Çok sert, zorlukla elle koparılabilir durumdadır.

Porselen krozeve konulan 0,5-1,0 g arasındaki öğütülmüş örnek $\pm 0,1$ mg hassasiyette tartılmış ve kül fırınında 105 ± 5 °C, 550 ± 5 °C ve 1050 ± 5 °C sıcaklıklarda kızdırılmıştır. Örnekler her ısıtma sonrasında desikatörde soğutulularak tartılmış, ağırlık farkından örneklerin % nem, % 550 °C kaybı ve % CaCO₃ oranları hesaplanmış ve kızdırma kaybı (kalsinasyon) sonuçları verilmiştir (Tablo 3).

Ortalama 20-25 g örnek 105 ± 5 °C'de 4 saat kurutulup tartıldıktan sonra %10'luk HCl asit ile 10-20 saat arasında muamele edilerek parçalanmıştır. Örneğin asitle girmeyen kısmı ağırlığı belirlenen filtre kâğıdından süzölmüş ve kalıntılar yıkanmıştır. Çözünmeden kalan agregalar ile üzerinde kil boyutlu agregaların bulunduğu filtre kâğıdı 105 ± 5 °C'de 24 saat kurutulup tartılmıştır. Daha sonra <63, 125, 250, 500, 1000, 2500, 5000 µm'lik elek seti kullanılarak elenip ayrı ayrı tartılan agregaların boyut dağılımı, stereo mikroskop altında incelenerek görsel nitelikleri belirlenmiş ve Asit kaybı ve elek analizi sonuçları verilmiştir (Tablo 3).

Sıva örnekleri öğütülerek toz haline getirilmiş, 1 g örnek 100 ml'de iyonize su içerisinde bir gün bekletildikten sonra çözeltinin berrak kısmından alınan stok çözelti kullanılarak analizleri yapılmış, kir örnekleri ise malzeme yüzeylerinden alındığı gibi kullanılarak analizleri yapılmış ve tüm suda çözünebilir tuzların analiz sonuçları verilmiştir (Tablo 4). pH değerlerine bakılarak da kirecin kuvvetli baz olmasından dolayı harçların zayıf baz özellik taşıdığı görülmektedir. Sıvalarda pH, spektrofotometre cihazı ve pH bant ile test edilmiştir (Tablo 4).

Yapılan harç-sıva analizleri neticesinde numunelerin hidrolik bağlayıcı (kireç) - agrega oranları % olarak sunulmuştur (Tablo 5).

Ordu ili Ünye ilçesinde bulunan ve Ünye Saray Hamamı adını taşıyan yapıya ait harç örnekleri; çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yünden incelenmiş, tanımlanmış, sınıflandırılmış ve malzeme açısından belgelenmiştir. Ünye Saray Hamamı'ndan alınan örnekler üzerinde yapılan elek analizler sonucuna göre ÜSH-S1 nolu sıva örneği kil+silt %1,80; ince kum %23,08; orta kalınlıkta kum %9,63; kalın kum %6,73; ince çakıl %16,76 olarak tespit edilmiştir. ÜSH-S2 nolu sıva örneği kil+silt %0,35; ince kum %13,34; orta kalınlıkta kum %2,34; kalın kum %5,86; ince çakıl %51,31 olarak tespit edilmiştir. ÜSH-S3 nolu sıva örneği kil+silt %2,25; ince kum %6,09; orta kalınlıkta kum %1,42; kalın kum %2,33; ince çakıl %58,64 olarak tespit edilmiştir. ÜSH-S4 nolu sıva örneği kil+silt %2,44; ince kum %50,64; orta kalınlıkta kum %6,99; kalın kum %1,56; ince çakıl %6,25 olarak tespit edilmiştir (Saralioğlu, 2021: s.389).

Tarihi yapıların restorasyon çalışmaları kapsamında kullanılacak malzemeler için Ordu Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ile yapılan yazışmalar vasıtasıyla kullanılacak malzemelerin ocakları ve üretim bölgeleri belirlenmiş olup Tablo 6'da verilmektedir. Tarihi yapının bulunduğu bölgeden elde edilmeleri ve nakliye mesafesi açısından değerlendirildiğinde malzeme uyumu ve maliyet yönünden bu ocakların inşai uygulamalarda tercih edilmesi yararlı olacaktır.

5. Tarihi Hamam Yapısında Uygulanan Restorasyon Teknikleri

Restorasyon uygulamaları yapılırken Hamam'ın tekrardan aynı işlevle hizmet edeceği planlandığından yapıda mevcut bulunan muhdes eklerin de hamam işlevinde gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda söküm, temizleme, onarım ve sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme ve yeniden yapım gibi tekniklerle birlikte yapının çevreye uyumu, ömrünün uzatılması ve işlev bakımından donatılması açısından gerekli olan ihtiyaçlar da mimari gereklilik başlığı altında yapılmış ve inşai imalatlar rölöve projesi üzerinden ele alınmıştır (Ataman, 2014). Buna göre uygulanan çalışmalar şunlardır:

Niteliksiz Eklerin Kaldırılması: Yapıya sonradan eklenmiş olan niteliksiz muhdes eklerin kaldırılması kapsamında (Şekil 14) betonarme eklerin (kolon, kiriş, seki) kaldırılması, metal eklerin kaldırılması, dökme mozaik döşeme kaplamasının kaldırılması, beton döşeme (şap) kaplamalarının kaldırılması, çimento katkılı muhdes sıva raspa, mozaik kurna ve aynaların kaldırılması, tuğla duvarların kaldırılması, briket sekilerin kaldırılması, elektrik direk ve kabloların kaldırılması.

Temizleme: Özgün yapı elemanlarının biyolojik hasarlarının uygun yöntemlerle temizlenmesi ve sıhhileştirilmesi (Şekil 15) kapsamında bitkilerin (otsu ve köklü) temizlenmesi, toprak dolgunun temizlenmesi, taş (ince-kaba yonu, moloz) yüzeylerin temizlenmesi, taş derzlerin temizlenmesi, metal yüzeylerin temizlenmesi.

Onarım ve Sağlamaştırma: Yapıdaki strüktürel bozulmaların giderilmesi ve korunacak yapı elemanlarının onarımı ve sağlamaştırılması.

Yeniden kullanılamayacak durumda olan yapı elemanlarını aslına uygun olarak yenilenmesi (Şekil 16): Strüktürel çatlakların onarılması, oturmaların olduğu taş malzemelerin numaralandırma yapılarak sökülmesi, tekrardan örülmesi, moloz, ince-kaba yonu taş duvarlarda derz onarımı, yeniden derzleme, aşınmış veya yıpranmış moloz, kaba-ince yonu taşların onarımı, aşınmış veya yıpranmış tuğla-pişmiş toprak yapı elemanlarının onarımı, çürümüş ahşap elemanların onarımı.

Bütünleme: Eksik parçaların ve elemanların aslına uygun olarak tamamlanması (Şekil 17) kapsamında moloz-kaba-ince yonu taş yapı elemanlarının bütünlenmesi, tuğla-pişmiş toprak yapı malzemelerinin ve elemanlarının bütünlenmesi.

Yenileme (Şekil 18): Yerinde bırakılmayacak ölçüde bozulmuş yapı elemanlarının aslına uygun olarak yapılması, özgün detayına uygun olarak sıhhileştirilen yapı eleman-detay uygulamalarının yapılması, sıva (orijinal) raspası, yenilenmesi, doku kaybına uğramış (moloz, kaba-ince yonu) taş elemanların tamamlanması, doku kaybına uğramış tuğla-pişmiş toprak elemanların tamamlanması, kireç harçlı badana yapılması.

Yeniden Yapım: Yok olmuş yapı elemanlarının aslına uygun önerilen malzeme ve detaylarda yeniden yapılması (Şekil 19) kapsamında ahşap doğrama-kaplama-taşıyıcı yapılması, doğal taş (ince-kaba yonu, moloz) döşeme, seki, duvar yapılması, metal doğrama ve elemanların (kapı, mazgal, kazan, merdiven vb.) yapılması, metal aparatların (kapı ve pencere menteşe-kol, Osmanlı tipi musluk) takılması, klasik tip oluklu kiremit örtü yapılması, ahşap oturtma çatı, sundurma yapılması, sıva (orijinal) yapılması, derz (orijinal) yapılması, taş lavabo yapılması, taş kurna-ayna yapılması, cam yapı elemanı yapılması.

Mimari Gereklilik: Değişen işlevsel ihtiyaçların karşılanması, yapının ömrünün uzatılması ve yakın çevreyle uyumunun sağlanması amacıyla yapıya eklenen detay ve uygulamalar (Şekil 19) kapsamında su ve ısı izolasyonu yapılması, taş blokaj ve zemin tesviyesi yapılması, ince yonu taş duvar kaplaması-silme, moloz taş duvar yapılması, ince yonu taş döşeme, harpuşta, bordür, basamak kaplaması yapılması, taş kanal yapılması, tuğla dikme-duvar yapılması, ahşap-metal koruyucu ve

emprenye yapılması, drenaj yapılması, soğuk su deposu (çelik küp) yapılması, demirli perde beton yapılması, harçlı seramik yapılması, rabbitz teli çakılması, kazı yapılması, zemin araştırması yapılması, kumaş kaplı sünger dolgulu minder ve arkalık yapılması, ferforje korkuluk yapılması.

Sonuç

Tarihi Ünye Saray Hamamı'nın incelendiği bu çalışmada; yapının tarihsel gelişimi ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreler, bu evrelerin yapı üzerinde barındırdığı mimari ve süsleme özellikleri etraflıca ele alınıp; yapının kronolojik analiz tespiti yapılarak eserin daha anlaşılır hale gelmesi sağlanmış, rölöve, restorasyon ve restitüsyon projeleri eşliğinde uygulama yapılmıştır. Ünye Saray Hamamı Restorasyonu, Samsun Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü teknik personellerinin ve proje müellifinin denetiminde tamamlanmıştır (Şekil 13).

Ünye Saray Hamamı bölgedeki benzer hamamlarla karşılaştırılınca soyunmalık bölümü haricinde orijinalliğini koruyan bir yapıdır.

Ünye Saray Hamamı doğrudan belirli bir amaca hizmet ettiği ve yapılış amacında estetik kaygılar taşımadığı için, süsleme bakımından yalın kalmış bir yapıdır.

Yapılan çalışmalarda bölgenin geleneksel yapılar için doğal yapı malzemesi kaynakları açısından zengin ocaklara sahip olduğu, ayrıca geleneksel yapı tekniği ile üretim yapabilecek iş gücünün korunması gerektiği anlaşılmıştır.

Saray Hamamı'nın cephelerinde 3 farklı dönemde kullanılan malzemeye bağlı olarak yapılacak tarihlendirmede yapı üzerinde yapılan bilinçsiz onarım ve müdahaleler bu tarihlendirmeyi zorlaştırmış ve yapının orijinalliğinin yitirilmesine sebep olmuştur.

Ünye Saray Hamamı yapısında sıva harçlarında yapılacak olan onarımlarda ağırlıkça; karışımın %35'sini oluşturacak bağlayıcı olarak %100 oranında hidrolik kireç katılması ve karışımın %65'ini oluşturacak agrega olarak %40 oranında İnce Çakıl, %20 oranında Kaba Kum, %10 oranında Orta Kum, %30 oranında ince kum katılması önerilmiştir.

Kullanılacak malzemeler açısından bakıldığında bölgenin zengin geleneksel yapı malzemesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi ve sanatsal değer taşıyan, Anadolu'nun değişik yörelerinde farklı özellikler sergileyen, bu tarz su mimari örneklerinden olan hamamların tanınması ve korunmasının yanında uygun şekilde yapılacak proje ve uygulamalar ile zengin Anadolu kültürüne kazandırılmaları sağlanmalı, bölgenin kültürüne ve mimari-mühendislik tarihine ışık tutulmalıdır.

Notlar

Uzun yıllar atıl durumda olan Tarihi Ünye Saray Hamamı; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kamulaştırıldıktan sonra projeleri ve teknik raporları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Trabzon Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından Restoratör Mimar Dr. Mukaddes ATAMAN'a ve Sanat Tarihçisi Erdal TOMAR'a yaptırılmış; uygulama ihalesi Ordu Valiliği YİKOB Başkanlığınca ve yapım kontrollüğü Samsun Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nce gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

Ataman, M., Tomar, E. (2014). *Ordu İli, Ünye İlçe, Merkez, Saray Hamamı, Teknik Rapor ve Fotoğraf Albümü*, Ataman Mimarlık, Trabzon.

Ataman, M. (2014). *Ordu İli, Ünye İlçe, Merkez, Saray Hamamı, Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeler*. Ataman Mimarlık, Trabzon.

Balkan, K. (1970). Ani'de İki Selçuklu Hamamı, *Anatolia Dergisi, Sayı: VII*, Ankara, 39-57.

Birinci, A. (2014). *Ünye Saray Hamamı Onarım Projesi Malzeme Raporu*, Kaya Mühendislik Zemin-Yapı Malzemeleri Laboratuvarı, Trabzon.

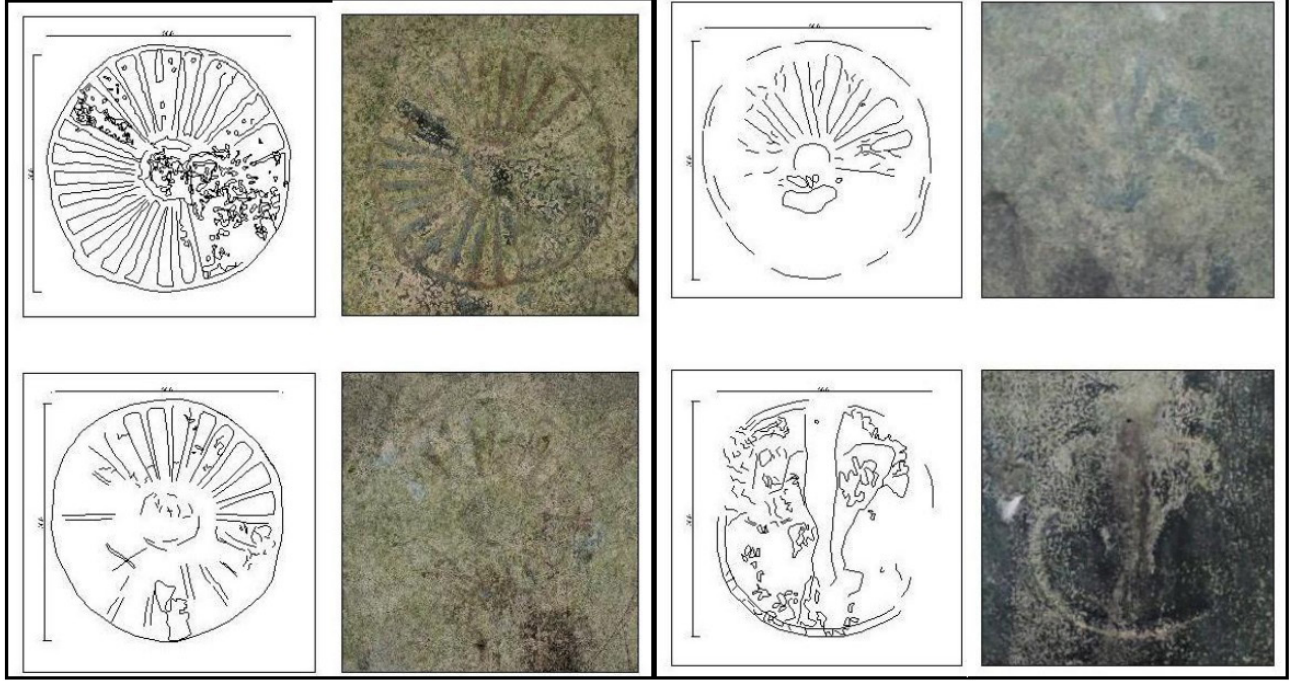
Eyice, S. (1960). İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Üzerine Bir Deneme, *Tarih Dergisi, C:XI, Sayı: XV*, İstanbul, 99-120.

Önge, Y. (1978). Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, *Vakıflar Dergisi, Sayı: XIII*, Ankara, 121-135.

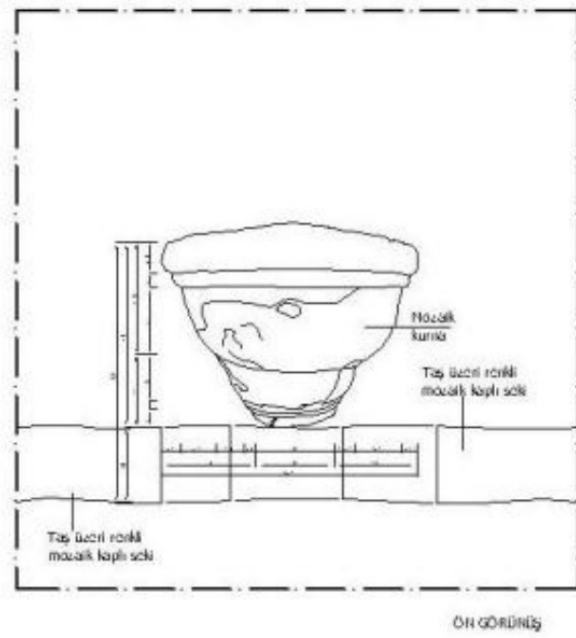
Samsun KVKBM-A-52.10/69 Ordu İli, Ünye İlçesi Saray Hamamı'na ait olan 52.10/69 numaralı dosya, Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Samsun.

Sarılioğlu, A. (2021). *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil İllerinde Restorasyon Aşamasındaki Bazı Tarihi Yapı Harçlarından Genel Harç Önerileri Geliştirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Samsun.

Ünal, R., H., Çakmak, Ş., Daş, E., Demir, A. ve Teoman, G., (2007). Beçin 2005 Kazısı, *Sanat Tarihi Dergisi, Sayı: XVI/1*, İzmir, 109-164.

Şekil 5: Sıcaklık kubbe pandantiflerindeki rozetler (Ataman ve Tomar, 2014)

Şekil 6: Orijinal mozaik kurna (Ataman ve Tomar, 2014)

Şekil 7: Tarihi Hamam'ın kubbe görünümü

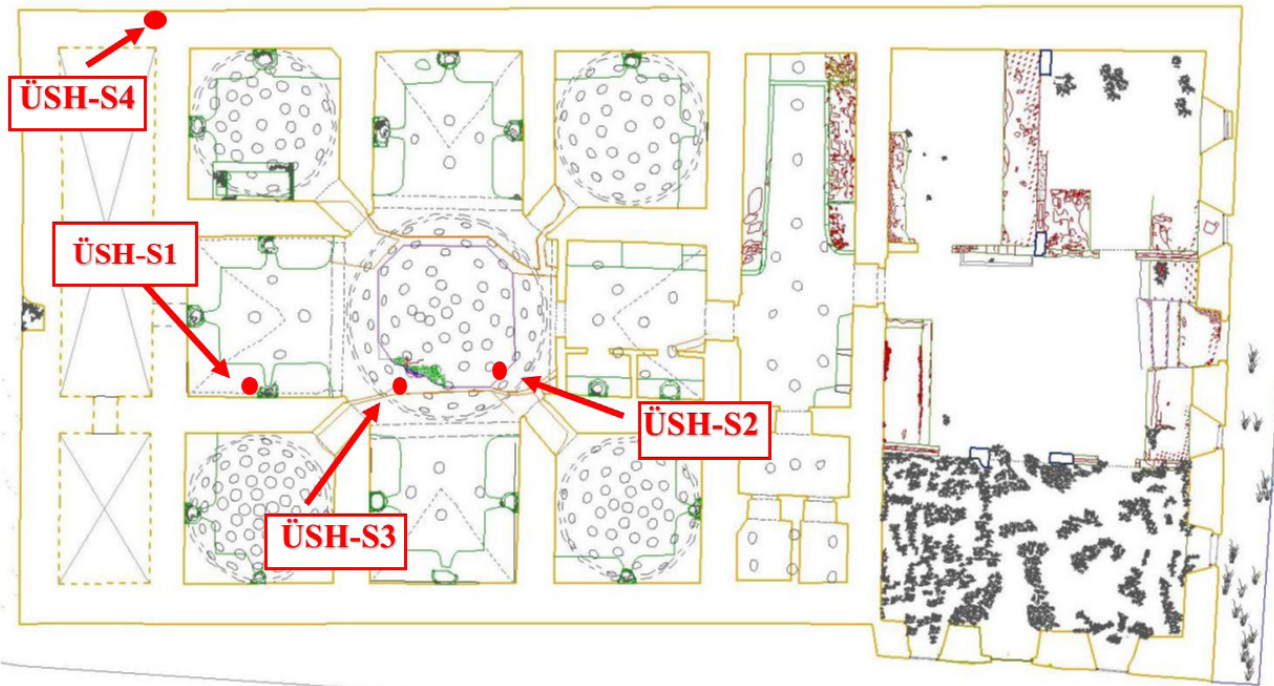
Şekil 8: Tarihi Hamam'ın soyunmalık bölümü görünümü

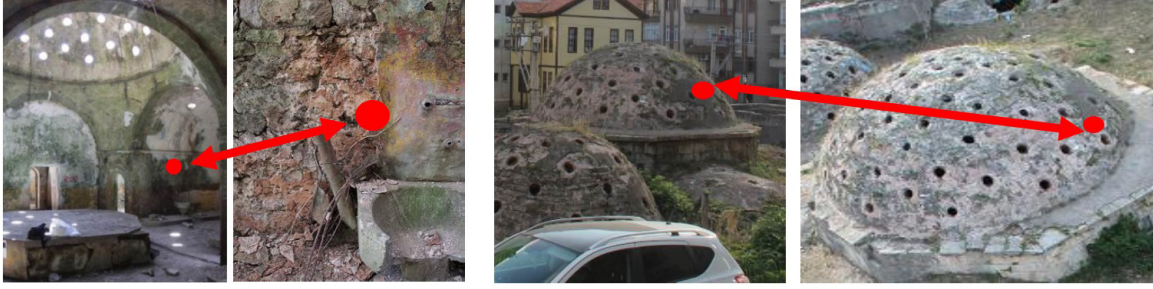
Şekil 9: Tarihi Hamam'ın cehennemlik bölümü görünümü

Şekil 10: Tarihi Hamam'ın sıcaklık bölümünden ılıklık bölümüne geçiş kapısı ve sıcaklık bölümü-göbek taşı

Şekil 11: Örnek alınan bölgelerin planda gösterimi

ÜSH-S1

ÜSH-S2

Şekil 12: Ünye Saray Hamamı ÜSH-S1 ve ÜSH-S2 örneklemelerin alındığı bölgeler

ÜSH-S3

ÜSH-S4

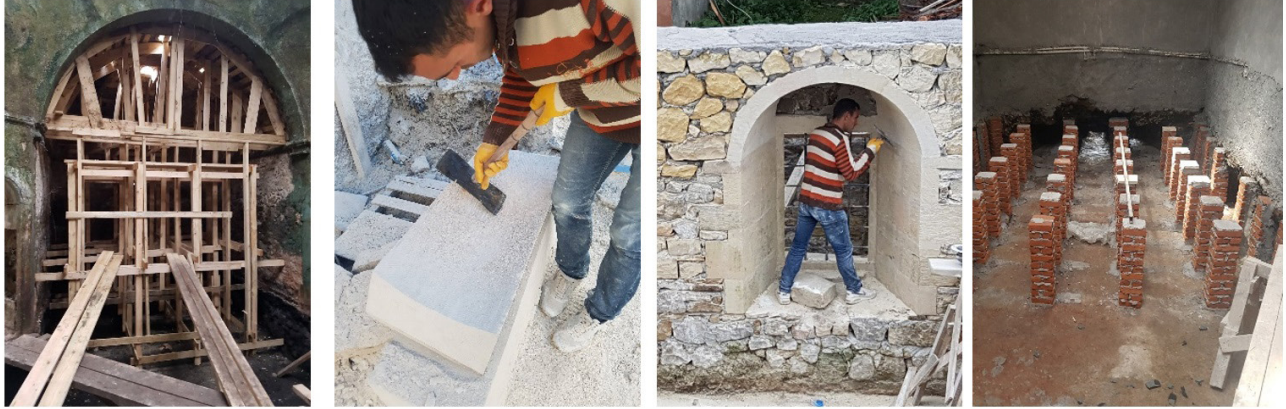
Şekil 13: Ünye Saray Hamamı ÜSH-S3 ve ÜSH-S4 örneklemelerin alındığı bölgeler

Şekil 14: Yapıya sonradan eklenmiş olan niteliksiz muhdes eklerin kaldırılması

Şekil 15: Özgün yapı elemanlarının biyolojik hasarlarının uygun yöntemlerle temizlenmesi ve sıhhileştirilmesi

Şekil 16: Yeniden kullanılmayacak durumda olan yapı elemanlarını aslına uygun olarak yenilenmesi

Şekil 17: Bütünleme, eksik parçaların ve elemanların aslına uygun olarak tamamlanması

Şekil 18: Yapıya eklenen bazı detay ve uygulamalar

Şekil 19: Yerinde bırakılmayacak ölçüde bozulmuş yapı elemanlarının aslına uygun olarak yapılması

Şekil 20: Restorasyon çalışmaları tamamlanan tarihi Hamam'ın dış cephe görünümü

Grup Kodu	Yapısal Malzeme Grubu	Örnek Sayısı
ÜSH-S	Sıva Örnekler	4
Kodlama Ön Eki: OÜK = Ünye Saray Hamamı		

Tablo 1: Ünye Saray Hamamı yapı malzeme grubu

Örnekler	Açıklamalar	Malzeme Türü
ÜSH-S1	Sıcaklık Mekânı - Kurna	Sıva
ÜSH-S2	Sıcaklık Mekânı - Ana Kubbe	
ÜSH-S3	Sıcaklık Mekânı - Göbek Taşı	
ÜSH-S4	Güneybatı Cephesi	

Tablo 2: Ünye Saray Hamamı'na ait çalışma örnekleri

No	Kızdırma Kaybı (%)			Asitte (%)		Elekte Kalan (%)							
	Nem 105 °C	550°C	CaCO ₃ 1050 °C	Kayıp	Kalan	5000 µm	2500 µm	1000 µm	500 µm	250 µm	125 µm	63 µm	< 63 µm
ÜSH-S1	8,30	16,41	40,25	42,00	58,00	16,76	6,73	9,63	7,13	8,40	5,05	2,50	1,80
ÜSH-S2	6,58	8,10	33,77	26,80	73,2	51,31	5,86	2,34	3,52	4,69	3,95	1,18	0,35
ÜSH-S3	3,95	12,35	37,55	29,27	70,73	58,64	2,33	1,42	1,42	2,83	0,92	0,92	2,25
ÜSH-S4	2,41	10,74	45,98	32,12	67,88	6,25	1,56	6,99	11,67	20,30	16,36	2,31	2,44

Tablo 3: Ünye Saray Hamamı'na ait sıva örneklerinin kızdırma kaybı, asitle muamele ve asitle reaksiyona girmeyen agregalarının boyut dağılımı

No	Cl	NO ₃ ⁻	SO ₄ ²⁻	PH	% Tuz
ÜSH-S1	+	+	-	6,83	0,664
ÜSH-S2	+	+	++	6,22	1,040
ÜSH-S3	-	+	+	6,81	0,516
ÜSH-S4	+	+	+	6,72	0,686

Yok; ±: Var-Yok; +: Az var; ++: Var; +++: Fazla var; + +++: Çok Fazla var.

Tablo 4: Ünye Saray Hamamı'na ait sıva örneklerinin suda çözünabilir tuzların analizi

Numune No	Hidrolik Bağlayıcı (Kireç) %	İnce Çakıl %	Kaba Kum %	Orta Kum %	İnce Kum %	Kil+Silt %
ÜSH-S1	42	16,76	6,73	9,63	23,08	1,80
ÜSH-S2	26,80	51,31	5,86	2,34	13,34	0,35
ÜSH-S3	29,27	58,64	2,33	1,42	6,09	2,25
ÜSH-S4	32,12	6,25	1,56	6,99	50,64	2,44

Tablo 5: Ünye Saray Hamamı'na ait sıva örneklerinin suda çözünabilir tuzların analizi

S	MALZEME	TEMİN BÖLGESİ
1	Kum-Çakıl	Melet Irmağı
2	Kum (İnce İşler için)	Melet Irmağı
3	Tuvanen Kum Çakıl	Melet Irmağı
4	Çimento	Ünye fabrika
5	Düz Demir	Karabük
6	Nervürlü Demir	Karabük
7	Tuğla	Kavak
8	Tuğla	Kavak
9	Tuğla Düşey Delikli	Kavak
10	M,T.Kiremit	Erbaa
11	Hafif Grega (Curuf)	Ordu Soya
12	Mermer Princi	Havza
13	Taş	Perşembe Somuncu
14	Kireç	Ordu Kireç Ocağı
15	Hazır Beton	Ordu

Tablo 6: Ordu ili için malzemelerin ocakları ve üretim bölgeleri